

ONOMASTIK TIZIMDA PARADIGMATIK MUNOSABATLAR VA ULARNING STRUKTUR XUSUSIYATLARI

Jumayev Orifjon Qilichboyevich,

PhD, dotsent Samarqand davlat chet tillar instituti tadqiqotchisi

E-mail: orifjon@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada onomastik tizimda paradigmatic munosabatlarning o'ri va ularning struktur xususiyatlari zamonaviy lingvistik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Onomastik birliklar o'rtasidagi paradigmatic aloqalar, xususan, sinonimik, variantlilik, derivatsion va semantik yaqinlik asosidagi munosabatlar tizimli ravishda yoritiladi. Tadqiqot jarayonida antroponimlar, toponimlar va boshqa onomastik birliklar o'rtasidagi ichki tizimlilik, ularning struktur tashkil topishi hamda paradigmatic qatorlar hosil qilish xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada onomastik tizimning ierarxik va dinamik tabiati, uning til tizimidagi o'ri hamda funksional-semantik imkoniyatlari ochib beriladi. Natijada, onomastik tizim paradigmatic munosabatlar asosida tashkil topgan murakkab va ko'p qatlamli lingvistik tizim ekanligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: onomastika, paradigmatic munosabat, antroponim, toponim, semantik tizim, variantlilik, derivatsiya.

Аннотация. В статье рассматриваются парадигматические отношения в ономастической системе и их структурные особенности. Анализируются синонимические, вариантные, деривационные и семантические связи между ономастическими единицами. Особое внимание уделяется внутренней организации антропонимов, топонимов и других ономастических единиц, их способности формировать парадигматические ряды. Делается вывод о том, что ономастическая система представляет собой сложную и многоуровневую структуру, основанную на парадигматических отношениях.

Ключевые слова: ономастика, парадигматические отношения, антропоним, топоним, семантическая система, вариантность, деривация.

Abstract. This article analyzes paradigmatic relations in the onomastic system and their structural features based on modern linguistic approaches. It examines synonymic, variant, derivational, and semantically related relationships among onomastic units. The study explores the internal organization of anthroponyms, toponyms, and other onomastic units, focusing on their ability to form paradigmatic series. It also highlights the hierarchical and dynamic nature of the onomastic system within the broader language system. The findings demonstrate that the onomastic system is a complex and multi-layered structure organized through paradigmatic relations.

Keywords: onomastics, paradigmatic relations, anthroponyms, toponyms, semantics, derivation, variation.

Kirish. Tilshunoslikda til tizimining struktur tashkil etilishi paradigmatic va sintagmatik munosabatlar asosida o'rganiladi. Paradigmatic munosabatlar til birliklarining o'zaro almashuv va semantik yaqinlik asosidagi aloqalarini ifodalaydi. Ushbu munosabatlar til tizimining ichki tashkil topishini va uning funksional imkoniyatlarini belgilaydi [1]. Onomastik tizim tilning alohida qatlamini tashkil etib, unda maxsus nomlar – antroponimlar, toponimlar, etnonimlar va boshqa birliklar jamlangan. Ushbu birliklar o'zaro paradigmatic munosabatlarga kirishib, murakkab tizim hosil qiladi [2].

Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda onomastik birliklarning nafaqat nominativ, balki tizimli va struktur xususiyatlarini o'rganish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu jihatdan,

paradigmatik munosabatlar onomastik tizimning ichki mexanizmlarini ochib beruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi [3]. Mazkur maqolaning maqsadi – onomastik tizimda paradigmatik munosabatlarning turlari, ularning struktur xususiyatlari hamda til tizimidagi o‘rnini ilmiy asosda tahlil qilishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Onomastik tizim va undagi paradigmatik munosabatlar masalasi tilshunoslikda turli ilmiy maktablar doirasida keng o‘rganilgan. Xususan, rus onomastika maktabi vakili V. A. Nikonov onomastik birliklarning tizimliliigi va ularning semantik asoslarini tahlil qilib, maxsus nomlarning til tizimidagi alohida maqomini asoslab bergan [1]. Unga ko‘ra, onomastik birliklar mustaqil leksik qatlam sifatida o‘zaro ichki bog‘lanishlarga ega bo‘lib, paradigmatik munosabatlar aynan shu tizimning asosini tashkil etadi.

A. V. Superanskaya esa o‘zining “Umumiy nomlar nazariyasi” asarida onomastik birliklarning struktur va funksional xususiyatlarini kompleks tarzda o‘rganib, ularning paradigmatik va sintagmatik munosabatlar orqali tizimlashishini ilmiy jihatdan asoslaydi [2]. U onomastik birliklarning variantlilik, derivatsiya va semantik yaqinlik asosida paradigmatik qatorlar hosil qilishini ta’kidlaydi.

Nemis tilshunosligida H. Bahlow onomastik birliklarning etimologik va struktur xususiyatlarini tadqiq etib, ayniqsa antroponimlarning tarixiy rivojlanishida variantlilik va paradigmatik o‘zgarishlarning muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi [4].

E. Riesel va H. Schendels esa stilistika doirasida til birliklarining, jumladan onomastik birliklarning paradigmatik aloqalarini nutqdagi funksional yuklama bilan bog‘liq holda tahlil qiladi [3]. Ularning fikricha, paradigmatik munosabatlar tilning stilistik differentsiallashtiruvini ta’minlovchi asosiy mexanizmlardan biridir.

Shunday qilib, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, onomastik tizimdagi paradigmatik munosabatlar masalasi turli aspektlarda o‘rganilgan bo‘lsa-da, ularning struktur xususiyatlarini kompleks yondashuv asosida tahlil qilish dolzarb ilmiy muammo bo‘lib qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Zamonaviy lingvistika, xususan kognitiv va pragmatik yo‘nalishlarda paradigmatik munosabatlar til birliklarining konseptual tizimdagi o‘rni bilan bog‘liq holda talqin qilinmoqda. Bu yondashuvga ko‘ra, onomastik birliklar nafaqat nominativ vosita, balki madaniy va kognitiv axborot tashuvchisi sifatida ham qaraladi [5].

Tahlillar va natijalar. Til tizimining struktur tashkil etilishi paradigmatik va sintagmatik munosabatlar orqali belgilanadi. Paradigmatik munosabatlar til birliklarining o‘zaro almashinish imkoniyati va semantik yaqinligi asosida yuzaga kelib, til tizimining vertikal o‘qini tashkil etadi [1]. Onomastik tizimda paradigmatik munosabatlar alohida ahamiyat kasb etadi, chunki maxsus nomlar o‘zaro semantik, struktur va funksional jihatdan bog‘langan holda tizim hosil qiladi. Bu munosabatlar onomastik birliklarning ichki tashkil topishini va ularning til tizimidagi o‘rnini belgilaydi [2].

Onomastik tizimda paradigmatic munosabatlar bir necha asosiy ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi:

a) Variantlilik asosidagi munosabatlar

Bir nomning turli shakllari paradigmatic qator hosil qiladi:

- *Johann – Hans – Hänschen*

Bu holat fonetik, morfologik va stilistik variantlilik bilan bog‘liq bo‘lib, antroponimlarning ichki tizimlilikini ko‘rsatadi [4].

b) Sinonimik yaqinlik

Ba‘zi onomastik birliklar ma‘lum darajada semantik yaqinlikka ega bo‘lishi mumkin. Bu ayniqsa laqab va taxalluslarda kuzatiladi.

c) Derivatsion munosabatlar

Onomastik birliklarning yangi shakllari derivatsiya orqali hosil qilinadi:

- diminutiv shakllar (*Gretel – Gretchen*)
- qisqartmalar (*Alexander – Alex*)

Bu jarayon paradigmatic tizimni kengaytiradi va uning dinamikligini ta‘minlaydi [5].

Onomastik paradigmalarining struktur xususiyatlari quyidagilar bilan belgilanadi:

- **Ierarxiklik** – antroponim, toponim, etnonim kabi guruhlarining o‘zaro bog‘liqligi
- **Tizimlilik** – birliklarning o‘zaro munosabat asosida tashkil topishi
- **Dinamiklik** – yangi birliklarning paydo bo‘lishi va eskilarining o‘zgarishi

Bu xususiyatlar onomastik tizimning ochiq va rivojlanishga moyil ekanligini ko‘rsatadi [2].

Paradigmatic munosabatlar onomastik tizimda quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- tizimlilikni ta‘minlash
- semantik aloqalarni shakllantirish
- yangi birliklar hosil qilish imkonini yaratish
- stilistik differensiallashuvni ta‘minlash

Shu sababli paradigmatic munosabatlar onomastik tizimning asosiy struktur mexanizmlaridan biri hisoblanadi [3].

Xulosa. Paradigmatic munosabatlar faqat lingvistik hodisa emas, balki kognitiv jarayonlar bilan ham bog‘liq. Onomastik birliklar orqali inson tafakkuri, konseptual tizimi va madaniy stereotiplari ifodalanadi [5]. Masalan, ma‘lum ismlar muayyan ijtimoiy yoki madaniy obrazlar bilan bog‘lanadi va paradigmatic qatorlar hosil qiladi. Bu esa til va tafakkur o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Nikonov V. A. *Vvedenie v onomastiku*. – Moskva: Nauka, 1974. – 240 s.
2. Superanskaya A. V. *Obshchaya teoriya imeni sobstvennogo*. – Moskva: Nauka, 1973. – 368 s.
3. Riesel E., Schendels H. *Deutsche Stilistik*. – Berlin: Akademie-Verlag, 1975. – 320 S.
4. Bahlow H. *Deutsches Namenlexikon*. – München: Suhrkamp Verlag, 1990. – 576 S.
5. Kubryakova E. S. *Teoriya nominatsii i kognitivnaya lingvistika*. – Moskva: Nauka, 1986. – 304 s.
6. Fleischer W., Barz I. *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. – Tübingen: Niemeyer, 2012. – 382 S.

